

ÇOK-BOYUTLU KENTİN SANCILI KABUK DEĞİŞTİRME SÜRECİ: KENTSEL DÖNÜŞÜM

Doç. Dr. Murat ÇETİN

Khas öğretim üyesi

Dönüşüm mü, Yenileme mi?

Bugün oldukça 'yorulmuş' bir tabir olarak kullandığımız 'kentsel dönüşüm', bu kavramın yeni ortaya atıldığı 1990'ların başında bambaşka bir anlama geliyordu. Sanıyorum ki bugün içinde bulunulan kavram kargaşasının arkasında, bu olgunun son 25 yıl içinde izlediği seyir ve bu kültürel ve sosyolojik coğrafyada ulaşılmış olduğu mutasyon ve deformasyon vardır. Bu nedenle kentsel dönüşümün kendi özgün ve çetrefilli mekanizmalarını tartışmadan, bugün kentsel dönüşümün ne demek olduğunu doğru raylara oturtmadan önce, geriye dönük bir değerlendirmeye başlamak faydalı olacaktır.

Üniversitede mimarlık bölümünden daha mezun olmadan, bir yandan mimari bürolarda ve okuduğum okulun döner sermaye projelerinde hocalarımızla, gerek apartman gerekse kooperatifler aracılığıyla kentsel ölçekli toplu konut projeleri üzerinde (politik karar süreçlerine aşına ve hatta kimi zamanda tanık olacak derecede) yoğun bir şekilde çalıştım. Diğer yandan da T.O.K.İ'nin ortaya çıktığı (ve bugünkünden çok daha sofistike işler gerçekleştirmesine rağmen tektipleşmeye yol açan üretimlerinden ötürü eleştirildiği) o zamanlar için 'toplulara çevre kalitesi' konusunda yüksek lisans çalışmaları yürütürken, kentin oluşumuna ve dönüşümüne dair soruların zihnimi kurcalamaya başlamasıyla birlikte, kentin gerçekte nasıl dönüştüğünü merak edip doktora düzeyindeki akademik çalışmalarına başladım. Kent konusunun en derin şekilde incelendiği İngiltere'de, özellikle de kentin dönüşümü ve tasarımı üzerine odaklanarak uzmanlaşan saygın akademik kurumlarda yürüttüğüm araştırmalarımın ve çalışmalarımın içeriğine dönüp baktığımda şunu görüyorum ki; o günlerde 'kentsel dönüşüm' olarak çalıştığımız akademik alanın, bugün popüler jargonda 'kentsel dönüşüm' olarak bilinen olgu ile neredeyse hiç ilgisi yoktu.

Bugün yaşanan sürece en yakın akademik ya da bilimsel tanım belki 'kentsel yenileme' olarak tanımlanan olgu olabilir. Kentsel dönüşüm, esasen kentin çok-aktörlü, çok-mekânlı ve çok-stratejili, olağan değişim ve dönüşüm süreçlerine dair konuları içerirken, bugün bize kentsel dönüşüm adıyla sunulan süreç ise, kentin büyük parçalar halinde, az sayıda yapımcıyı içeren, T.O.K.İ. aracılığıyla neredeyse tek elden ve belirlenmiş sınırlı bir zamanda, tek seferde, bir anlamda 'yapay' olarak yeniden üretilmesine dayanmaktadır. Son dönemlerde gittikçe önem kazanan bir araştırma alanı olan 'güç, iktidar ve mekân ilişkileri' penceresinden bakıldığında, demokratik tasarım, katılımcı tasarım, kent hakları ve kamusal alanın paylaşımı açılarından oldukça sorunlu bir tablo çizen bu süreç, 'kentsel dönüşüm' tabirinin çağrıştırdığı 'olağanlığı' ve 'çok boyutluluğu' kendine kalkan edinerek, barındırdığı pek çok açmazı kamufle edip, dönüştüğünde gerek mağdur olacaklara, gerekse daha çok rantı hak edebilecek iken azına tamah edebilecek sınıflara hoş görünmeye çalıştığı izlenimini uyandırıyor ister istemez.

Peder Bey ve Valide Hanımın Evi...

Başlangıçta da belirttiğim gibi, o günlerde henüz tam olarak anlamamış kent olgusunu sorgulayan birkaç entelektüelin kafa yordukları bir konu olan 'kentsel dönüşüm', bugün ise (*özellikle ülkemizde ve ağırlıklı olarak da İstanbul'da*) televizyon dizilerinden, programlarından veya reklamlarından, mahalle kahvelerine, taksi veya bakkal muhabbetlerinden, evlerdeki akraba ve komşu tartışmalarına kadar her yerde rastladığımız ve pek çok kavram kargaşasıyla iç içe geçmiş, popülist klişelerle donanmış, dolayısıyla biraz kirlenmiş ve aşınmıştır. Bulduğumuz bu gündelik ortamlarda, kentsel dönüşümün iyi mi kötü mü olduğu konusunda naif tartışmalara sıklıkla rastgelmekteyiz. Ancak unutmamalıdır ki bu konu, mutenalaştırma ile terke zorlanan uzak komşular hakkında 'Yahu iyiler hoşlar da zaten onlar da kapının önünde ayakkabılarını çıkarıyorlardı; bu mahalleden gittikleri iyi oldu...' diyerek hafifsenemeyecek derecede derin bir sosyolojik konudur. Özellikle de, *'eh işte müteahhit de bizim peder bey ve valide hanımın evini yeniliyor, hatta bir 6-7 metrekare kadar da büyütüyor, değeri de bayağı artacak, Allah bereket versin...'* şeklinde değerlendirilmekle yetinilemeyecek; 'peder bey ve valide hanım' 6 metrekare kazanırken kent idaresinin basit bir kararıyla (*diğer bir deyişle iki dudak arasından dökülecek 'emsal değeri' denilen rakam ile*) müteahhite katlanarak aktarılan rantın sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde kamuya, (*çocuklara ve torunlara*) nasıl aktarılacağı, bu alanların sadece belirli kesimlerin güvenlik görevlilerince denetlenen izole, asosyal, steril yerler mi yoksa kentliliği destekleyen zengin sosyo-mekânsal nitelikleri olan yerler mi olacağı, kamuya ait olacak bu alanların nasıl tasarlanacağına dair soruların ve tartışmaların da sokağa döküldüğü, sivil bir bilinç ve gücün oluştuğu, bu gücün mekansallaşarak kentin çok daha insancıl ve sağlıklı bir şekilde yeniden yaratılıp yaratılmayacağına dair tartışma ve uzlaşmaların yapılması gereken bir zemindir. Dolayısıyla asıl soru 'kentsel dönüşüm olsun mu olmasın mı?', 'olması iyi mi kötü mü?' değil (*çünkü kent istese de istemesek de zaten dönüşmektedir ve bu aslında iyi bir şeydir*), "kentsel dönüşümün niteliği, karakteri ne olacaktır?, yaratılan değer nasıl paylaşılacaktır ve bu paylaşım kentlilik bilincini yeşertecek şekilde 'mekansal ve fiziksel' olarak nasıl tasarlanacak ve işletilecektir?" olmalıdır.

Küresel neo-liberal baskılar, Orta Doğu'da ortaya çıkan siyasal hareketlenme sonrasında büyük pazar kaybına uğrayan Türk taahhüt sektörünün kayıplarını telafi edecek ortam bulma çabası ve büyük boyutlu arsa spekülasyonları üçgeninde şekillenen, ancak 1999 depreminden sonraki süreçte hemen hemen hiçbir altyapısal çalışma yapılmamış iken, aniden deprem ihtimali gerekçe gösterilerek çıkarılan ve kamuoyunda 'kentsel dönüşüm yasası' adıyla bilinen kanun ve politikacıların bunu bir seferberliğe

dönüştürmesiyle birlikte, kentsel dönüşüm meselesi, gündemin birinci maddesi olmakla kalmayıp, sistematik bilgi alanından sokağa doğru kayarak, doğru yere ama yanlış biçimde oturmuştur. Bu bir bakıma bilginin demokratikleşmesi ve katılımcılık bağlamında olumlu bir gelişme olmakla birlikte, kuşkusuz, bazı kavramlar bu arada (belki de kasıtlı olarak) bazı kirlenmelere maruz kalmış olup, bu kirlenmeler tartışmanın odak noktasını olması gerekenden başka bir yöne doğru çevirmektedir.

Kent; Sürekli Kabuk Değiştiren bir Organizma

Şekil 1: Kent kabuk değiştiren bir organizma kentliler de o organizmayı kolektif biçimde oluşturan hücrelerdir.

Kentin dönüşümünün kaçınılmaz bir süreç olduğu (ve sağlıklı bir organizma için olması gerektiği) artık açıkça ortadadır (Şekil 1). Tüm mesele bu kabuk değişiminin nasıl ve kimler tarafından gerçekleştirileceği ve bu dönüşümden doğan değerlerin nasıl dağıtılacağıdır. Bu dağıtımda bugün gözlenen ve pek çok mecrada dile dahi getirilmeyen sıkıntı şudur; aslen kolektif bir doğaya sahip olan bu kapsamlı değişim sürecinden bireylerin beklentilerinin medya aracılığıyla koşullandırılarak, parlak görsellerle cilalanmış markalı bir konut alımı rüyasına, ve bu görsellere photoshop ile yerleştirilen bir hayat tarzına ulaşma hülyasına (belki de 'serap' demek daha doğru olacaktır) indirgenmesi (ve bu doğrultuda insanların uzun vadede borçlandırılması), etki gücüne sahip olmayan belirli kesimlerin kentsel ve kamusal alandan topluca ve hızla uzaklaştırılması ve dolayısıyla oluşacak devasa kentsel rantın küresel sisteme entegre, varlıklı, etki gücüne sahip ve spekülasyon araçlarına hakim kesimlere aktarılarak, mevcut gelir farkı uçurumlarının daha da derinleştirilmesi olasılığı ve sonuçta kentin ve toplumun hem sosyal hem de mekânsal olarak ayrışması, kutuplaşması ve sonunda çatışması tehlikesidir. İşte o zaman, o markalı konutlarda photoshop müdahalesi görmüş görsellerdeki hayaller bir yana, oldukça sert ve çekilmez bir hayatın hüküm süreceğinin farkına tam da bu aşamada varmak gerekmektedir. Bu gündelik konuşmalarda

gözlediğimiz; herkes konutunun bir nebze olsun yenilenmesine razı olduğu, bulunduğu semtin arsa değerlerine bağlı olarak kimi zaman küçülerek yenilenmesiyle dahi yetindiği bir düşük beklenti ortamı başarıyla yaratılmış olup, kamusal alan miktar ve kalitesindeki artışa dair beklentinin hiç oluşmadığıdır. Dolayısıyla da, emsal artışları, imar bonusları gibi tartışmalarla bu kabuk değişiminin sadece nicel yönünün ön plana çıkarıldığı, ve bunun da menkul ve gayri menkul değerlerle ifade edildiği, sağlıksız bir sürecin işaretleri gözlenmektedir.

Kentsel Dönüşüm; Çok-Aktörlü, Çok-Kültürlü, Çok-Mekanlı, Çok-Stratejili Bir Gerçeklik

Oysa, kentin yalnızca ekonomik bir enstrüman değil, sosyolojik bir olgu da olduğunu bugün çok net bir şekilde biliyoruz. Bugün, küresel kent olarak tanımladığımız olgu, aslında, mal, hizmet ve finans piyasalarının giderek bütünleştiği bir süreç olarak tanımlanan küreselleşme olgusunun sosyo-mekânsal boyutudur. Piyasa ekonomilerinin, dünya çapında, olası tüm kamu müdahalelerinden uzak tutulması; ulus devletin neredeyse tüm yetki ve sorumluluklarının bu arıtma süreciyle eş zamanlı bir biçimde yerel yönetimlere devri ve böylece akışkan sermayenin önündeki

tüm engel ve sınırların kaldırılmasının tüm dünya tarafından kabullenilişi olarak da tanımlanabilen yeni dünya düzeni, serbestisini tescillemeye yönelik tüm engelleri aşmak üzere, her konu ve alanda olduğu gibi kentsel alanların gelişimi ve dönüşümünde de önemli paradigma değişikliklerini empoze etmiştir. Hakim neo-liberal politikaların mekânsal bir yansıması bağlamında küresel bir kentsel strateji olarak görülebilen ve özellikle de 1990'lardan bu yana kent yönetimlerinin özel sektör ile birlikte yürüttükleri en önemli kentsel politika haline gelen 'kentsel dönüşüm' olgusu, soylulaştırma, yerinden etme, fakirleştirme ve evsizleştirme gibi son derece zedeleyici sonuçlarıyla hem sosyo-mekansal ayrışmayı derinleştirirken hem de 'kent hakkı'nı bazı belirli sosyal gruplar için erişilmez kılan bir süreç haline geldiği çoğunluk tarafından oldukça yüksek sesle dile getirilmektedir. Her ne kadar, kentsel dönüşüm tartışmalarında gündeme gelen, 'arsa spekülasyonu aracılığıyla kent, kentsel mekân ve kentlileri kontrol eden varlıklar ve yer değiştirmeye zorlanan yoksullar' karşıtlığı kaskacındaki siyasal söylemlere indirgenmiş de olsa, İstanbul, özellikle de son 10 yıllık dönemde, küresel ve yerel etkiler altına hızla değişen, dönüşen ve bu nedenle de kentsel sosyal katmanlarının kentsel mekanda hızla ve sürekli yer değiştirdiği bir kent görünümünü sergilemektedir. Bu sosyo-mekansal süreç iç ve dış dinamiklerle şekillenmekte, küreselleşme olgusu dış dinamiklerin en baskını haline gelmektedir. Küreselleşme bir yandan söz konusu

piyasaların akışkanlığı ve desantralizasyonu ile tanımlanırken bir yandan da denetim ve kumanda merkezi işlevlerinin merkezileşmesine ihtiyaç duymaktadır. Küresel kent işte bu işlevi yerine getirirken küreselleşme olgusuna vücut kazandırmakta, yeni kentsel formlar, yeni bir kent kültürü ve yaşam tarzı olarak geri yansıtmaktadır. Küresel kent aynı zamanda iki uç arasında gittikçe artan bir refah uçurumuna, derin bir ekonomik, sosyal ve mekansal ayrışmaya sahne olmaktadır. Marksist düşünceye dayalı 'Küresel Kent Hipotezi', yeni küresel ekonominin yeniden yapılandırılışının kentsel toplumda oldukça dengesiz ve polarize bir istihdam yapısı (dolayısıyla da kutuplu bir sosyolojik yapı) ürettiğini iddia eder. Gerçekten de günümüzde, büyük küresel kentlerin en belirleyici özelliklerinden biri de bariz gelir eşitsizlikleridir. Sözü edilen bu ciddi gelir ve buna bağlı sınıf dengesizliklerinin kent mekânında oluşturduğu izler, küresel kentin ve ona ait dinamiklerin anlaşılmasında ve kentsel dönüşümün sağlıklı bir yöne çekilmesinde önemli rol oynarlar. Burada sağlıklıdan kasıt, kentin sadece elitler, sadece uzmanlar ve sadece güçlüler tarafından şekillendirilemeyeceği, aksine tüm katılımcı ve tüm mekânlarıyla ele alınması gereken karmaşık ama şeffaf bir oyun olarak algılanması gerektiğidir. Bu nedenledir ki, kentsel dönüşüm, çok mekânlı, çok aktörlü, çok kültürlü ve çok stratejili bir süreç olarak yerel ve küresel olanlar arasındaki çatışmanın yansıması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Kentsel Dönüşüm; Bir Fırsat ve Bir Tehdit

Şekil 2: Kentin çoklu yapısını anlamayan bir kentsel dönüşüm süreci ciddi sosyolojik sorun ve tehlikeler barındıran bir tehdittir.

Yukarıda tanımlamaya çalıştığım bu içkin çelişki aslında daha iyiye ulaşma yönünde bulunmaz bir fırsattır. Ancak, bu 'çoklu' sistemin, 'tek elden, tek seferde, tek-tipleştirilmiş yapı ve mekânlarla ve tek yönlü' olarak dönüştürülmeye çalışılmasıyla kalmayıp, tüm düzenleme ve teşviklerin bu doğrultuda yapılması ise bu fırsatı kaçırma tehlikesinin ötesinde, yukarıda da belirttiğim gibi, kentin ve dolayısıyla toplumun sosyo-mekansal olarak ayrıştırılması,

kutuplaştırılması ve sonunda da çatıştırılması tehlikesini içinde barındırmakta, tedbir alınmadıkça da büyük bir patlamaya doğru kendi içinde büyümektedir (Şekil 2). Kent denen bu çok-boyutlu organizmanın sancısız bir şekilde kabuğunu değiştirerek sürdürülebilir kılınması için, kent yöneticileri ve uzmanların sağduyu ile bu fırsatı değerlendirmeleri gerekmektedir.